

Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Y.2003, C.8, S.1 s.313-338.

TÜRK YÖNETİM TARİHİ AÇISINDAN VAKIF SİSTEMİ VE EĞİTİM YÖNETİMİNE KATKISI

Dr.Vahdettin AYDIN*

ÖZET

Türk yönetim tarihi açısından 'ilmiye' teşkilatı olarak bilinen sınıf üyelerinin yetiştirildiği ortam ve bu ortamın kaynağı önemlidir. Bu ortam, vakıf niteliği taşıyan 'medreseler'dir. Medreselerin tarihsel ve kurumsal özellikleri, bu kurumun vakıf yönetimi ile ilişkisi, eğitim yönetimi açısından incelenmiştir.

1. GİRİŞ

Vakıf konusu daha çok tarihçilerin çalıştığı bir alan olmuş, fakat Hukuk Tarihi ve özellikle Türk Yönetim Tarihi açısından derinlemesine çalışmalar gereği kadar yapılmamıştır. Ayrıca tarihsel mirasımıza olan bir takım taraflı yaklaşımlar yüzünden konunun uzun süre ihmal edilmiş olması da söz konusu eksikliği daha yoğun hissedilir kılmıştır. Çalışmada temel yaklaşımımız; tarihin belli bir döneminde, belli bir coğrafyada ve bu coğrafyada yaşayan toplulukların ürettiği sosyal kurum ve yapıların-özellikle hukuksal açıdan- yeterlilik, etkinlik ve sonuçlarını bugünden bakarak değerlendirip kategorik bir sınıflandırma yapmak yerine, sosyo-ekonomik ve kültürel şartları gözlemleyerek bir değerlendirme yapmak şeklinde olacaktır. Kanaatimce geçmişte büyük görev ve sorumluluklar üstlenmiş kurumların tarihsel bağlamından kopartılmadan değerlendirilmesi ve güne uyarlanması halinde önemli açılımlar sağlanabileceği ortadadır. 'Türk Yönetim Tarihi'nde klasik Osmanlı asırlarındaki kurumlaşma; Seyfiye-Mülkiye-Kalemiye-İlmiye şeklindedir.¹ Bu çalışmadaki inceleme konusu, 'İlmiye' sınıfı ve bu sınıfın yetiştirildiği ve eğitildiği, her biri birer vakıf kurumu olan medreseler olacaktır.

* Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Araştırma Görevlisi.

¹ AKGÜNDÜZ, Hasan, **Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi (Amaç-Yapı-İşleyiş)**, Ulusal Yay. İstanbul, 1997, s.15.

2- VAKIFLAR

2.1- Vakıf ve Tarihçesi

Vakıf kelimesi, sözlük anlamıyla ‘durdurma ve alıkoyma; kavramsal olarak ta bir mal veya mülkün satın alınmayacak şekilde hayır işine bağışlanması², böylece özel mülkiyet hakkının terk edilmesi şeklinde oluşturulmaktadır. Özel mülkiyet alanından çıkan bu mallar devlet mülkiyetine de geçmemekte, burada üçüncü tür bir mülkiyet grubu oluşmaktadır. Bu nedenle vakıflara “Üçüncü Sektör” de denilmektedir.³ Vakfedilen malın özel mülkiyetten “toplum” mülkiyetine geçişi anlamına gelen vakıflaştırma süreci, İslam Hukuku içinde ayrıntılı kuralları kapsayan bağımsız bir disiplin konusu olmuştur.⁴

Vakıf kurumunun kaynağı için farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bir kısım yazarlar, vakıf kavramı ve kurumunun İslami kaynaklı bir ‘sosyal yardımlaşma modeli’ olduğunu belirtmektedirler. Müslümanlığın ilk dönemlerinde Medine’de yapılan Peygamber Mescidi’nin bir bölümü ‘Zulle’ veya ‘Suffe’ adı ile anılan bir eğitim-öğretim merkezi haline getirilmiştir. Bu konuda oluşturulan –ismen vakıf denilmese de nitelikleri itibariyle- ilk vakıf kurumları bunlardır. Sözü edilen bölümlerin yetersiz kalması üzerine başka mescitler bünyesinde de eğitim-öğretim yapılacak yerler kurulmuştur. Bu yöntem hem Hz.Peygamber döneminde, hem de ardından gelen dört halife döneminde uygulanmıştır. Hatta cami ve mescitlerin dışında da eğitim kurumları oluşturulmaya başlandığı dönemde bile bu türlü vakıf eğitim kurum veya merkezleri varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁵ Vakfın hukuksal bir kurum olarak 6.YY’dan itibaren İslam coğrafyasında var olduğu görülmektedir. Bu tespiti destekleyen unsur da, 8.YY’da oluşan “İslam hukuk(una dair eserlerde) vakıf meselesi hakkında sistematik konstrüksiyonlar”ın yapılmış olması, yani hukuki bir konu olarak ele alınması ve bu yönde hukukçuların çeşitli eserler ortaya koymuş olmalarıdır.⁶ Buna karşın vakfın tamamen dini bir kurum şeklinde

² AKGÜNDÜZ, s.98.

³ KURAN, Timur, **The Provision of Public Goods under Islamic Law: Origins, Impact, and Limitations of the Waqf System**, Center For Law, Economics and Organization Research Paper Series, Join M. Olin Foundation, University of Southern California Law School, Los Angeles, 2001, p.3. Vakıf için İngilizce karşılık olarak ‘Waqf’ ya da ‘Islamic Trust’ denmektedir.; ŞEN, Mustafa Lütfi, “Kültürümüzde Vakıf Kurumu ve Fonksiyonu”, **Türk İdare Dergisi**, y: 67, sy: 406, İçişleri Bakanlığı Yay. Ankara, 1995, s.175.

⁴ AKGÜNDÜZ, s.98.

⁵ KÖPRÜLÜ, Fuad, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, **Vakıflar Dergisi**, S.1, s.1 vd.; GÜL, Ahmet, **Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Darü’l-Hadislerin Yeri**, Türk Tarih Kurumu Yay. VII.Dizi, S.152, Ankara, 1997, s.2.; KURAN, p.7.

⁶ KÖPRÜLÜ, Fuad, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, **Vakıflar Dergisi**, sy: 2, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1942, s.1-4, 12. Yazar, vakfın menşinin bir kısım yazarlarca İbrahim Peygamber zamanına kadar götürülmeye çalışıldığını fakat bunun bir uydurma olması ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmektedir. Buna karşın vakfın İslam coğrafyasında H.1.YY’da teşekkül edip 2.YY’da hukuki şekil kazandığını, bu gelişme çerçevesinde çeşitli İslam hukukçuları tarafından -özellikle İmam Şafii ve Yusuf- vakfın kuvvetle savunulduğu ve gelişmesine katkıda bulunulduğunu ifade etmektedir.; KÖPRÜLÜ, “Vesikaların Tarihi Ehemmiyeti”, s.1.

değerlendirilemeyeceği de ifade edilmektedir.⁷

Bir kısım yazarlar ise, vakfın kaynağını Budist viharaları olarak göstermektedirler.⁸ Benzer şekilde Doğu Türkistan Turfan’da elde edilen ve MS.12-13.YY’lara ait belgelere göre “Türk vakıfları İslamıktan önceki devirlerden beri yaşayan Buda dinindeki Türkler tarafından da çok rağbet gösterilen sosyal müessese” olduğu belirtilmektedir.⁹

Buna karşın Kunter, MÖ.1280-1290 tarihlerine ait bir Eti tabletinin vakfiye niteliğinde bir metin olduğundan hareketle vakıf kurumunun tarihinin çok daha eskilere gittiğini iddia etmektedir.¹⁰

Ayrıca bazı yazarlar da, vakıf modelinin Bizans ve Batı kültüründen alındığını ifade etmektedirler. Vakıf kurumunun Bizans’ta da hayır kurumlarına yardımlar şeklinde¹¹ veya “typica adını taşıyan vakfiyeler” ile oluştuğu belirtilmektedir.¹² Bu yüzden İslamıktan önce olduğu iddia edilmektedir. Bunun doğru olmadığı özellikle Kuran ayetleri ve Peygamber hadislerinden örnekler gösterilmek suretiyle ortaya konmaktadır.¹³

Bu bilgiler ışığında aslında vakfın kaynağını ve sistemini sözü konusu görüşlerden birine indirgemek mümkün değildir. Tersine bu sistemin gelişmesinde değişik kültürlerin katkısı olduğu açıktır.¹⁴ Gerçekten de vakfın temel kaynağı, “insanların ruhundaki (ebedi) iyilik”¹⁵ ‘sosyal yardımlaşma ve dayanışma’ gibi kavramlar buradan güç almaktadır.

Yine de vakfın kaynağı ile ilgili olarak ileri sürülen görüşlerin hangisi doğru kabul edilirse edilsin, bu durumun “Türk vakıflarının milli ve içtimai bir müessese olmak vasfına halel” getirmeyeceği açıktır.¹⁶ Çünkü bu tartışmalardan daha önemlisi vakıf modelinin hangi kültür çerçevesinde etkin bir şekilde kullanıldığı ve sistematik hale getirildiği sorusunun cevabıdır. Bu bağlamda vakıf kurumunun “(y)eryüzünde(ki) en parlak ve eşsiz örneği Türk

⁷ KÖPRÜLÜ, “Hukuki Mahiyeti”, s.10.

⁸ RUBAN, W., “Buddhist Vakıflar Hakkında”, (Çev: Meliha Toprak), **Vakıflar Dergisi**, sy: 2, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1942, s.174-177. Yazara göre Nalanda Manastırı MS. 750’e kadar aynı zamanda bir üniversitedir.

⁹ KUNTER, Halim Baki, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, **Vakıflar Dergisi**, sy: 1, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1938, s.104, 117.

¹⁰ KUNTER, s.117. Kunter, bu Eti tabletinin İstanbul Arkeoloji müzesinde 2026 noda kayıtlı bir eser olduğunu belirtmektedir.

¹¹ ORTAYLI, İlber, **Türk İdare Tarihine Giriş**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996, s.40.

¹² KÖPRÜLÜ, “Hukuki Mahiyeti”, s.4-10, 11. Yazar, Bizans’ın yanında İslamların Afganistan’da ve Maverünnehir’de karşılaşılan ‘mazdeen ve budist’ kurumlarından da etkilenmiş olabileceğini ifade eder.

¹³ KURAN, p.7-8.; Benzer örnekler YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Place of the Waqf in Turkish Cultural System, <http://www.history.hacettepe.edu.tr /archive/ waqfkultur. html> (Erişim Tarihi: 04.02.2003).

¹⁴ KURAN, p.12.; YEDİYILDIZ (04.02.2003).; ORTAYLI, s.21, 76-77. Bizans ve Osmanlı kurumlarının ‘birbirinin devamı’ olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Yazar bu tartışmayı amatörce görmektedir.; AKGÜNDÜZ, s.99.

¹⁵ KUNTER, s.104-105.; KURAN, p.18-19. Yazar bunu Allah sevgisi, cennete kavuşma ümidi taşıma şeklinde genişletmektedir.

¹⁶ KUNTER, s.103-104.

vakıfları”dır.¹⁷ Gerçekten de bir sistem olarak vakıf kurumları “sentez bir model olmakla beraber en uygun şekline Osmanlı pratiğinde kavuşmuştur.¹⁸

2.2- Vakıfların Fonksiyonları ve Önemi

Günümüzde çoğunlukla devletin sunduğu başta eğitim ve sağlık hizmetleri olmak üzere, bayındırlık, imar gibi kamusal hizmetlerin, ayrıca bir takım sosyal güvenlik hizmetlerinin Osmanlı’da vakıflarca “bugün(e) örnek teşkil edecek (bir) duyarlılıkla aşılmış” ve yerine getirilmiş olduğu görülmektedir. Merkezi yönetim tarafından hukuksal çerçevesi belirlenen ve denetlenen vakıflar sayesinde bir çok kamusal hizmet, gönüllü katılım esasının benimsendiği bir tür finansman modeli ile çözümlenmiş, bu sayede devlet-toplum ilişkilerinde devletin “sosyal niteliği” daha da pekişmiştir.¹⁹ Ayrıca Osmanlı’daki yerleşim, ticaret ve nüfus politikaları dahil pek çok konuda vakıfların öncülüğü söz konusu olmuştur.²⁰ Hatta ekonomik amaçlı kullanılan Bedestenler dahi birer vakıf olup mütevellî heyetleri tarafından yönetilmekte²¹ buna karşın merkezi yönetim bazı konularda sınırlı denetim yetkisine sahip bulunmaktadır.²² Batıda ise kilise, devlet ve belediyelerin yerine getirdiği bazı kamusal hizmetlerin yakın zamana kadar vakıflar tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir.²³ Vakıf medeniyetinin üstlendiği misyonu en güzel anlatan ifade şudur: “*Vakıflar sayesinde bir adam, vakıf bir yerde doğar, vakıf beşikte uyur, vakıf mallarından yer ve içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir okulda hocalık eder, vakıf idaresinden ücret alır, öldüğü zaman vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa gömülürdü.*”

Bu yüzden vakıflar sosyal barışın ve dayanışmanın sağlanmasında ve refahın dağılımında üstlendiği rol ile toplumsal sorumluluğun yerine getirilmesinde etkili bir araç olmuştur.²⁴ Toplumsal sorumluluk hisseden kesimler aristokrat denilebilecek kesimler olmamıştır.²⁵ Yine vakıflar hizmet bakımından sadece düşkünlere ve yardıma muhtaçlara değil, tabiiyet, din ve mezhep ayrımı olmaksızın tüm insanlara, hatta tüm “mahlükata.” hizmet ederek bu toplumsal sorumluluğu her iki yönde etkin bir şekilde yerine getirmiştir.²⁶ Böylesi bir vakıf geleneğinin tüm Osmanlı coğrafyasında etkin

¹⁷ KUNTER, s.104-105, 107, 110-115.; KÖPRÜLÜ, “Hukuki Mahiyeti”, s.13.

¹⁸ AKGÜNDÜZ, s.99.

¹⁹ AKGÜNDÜZ, s.97-98, 145.; KÖPRÜLÜ, “Hukuki Mahiyeti”, s.25.; KURAN, p.4-6.; YEDİYILDIZ (04.02.2003).

²⁰ İNALCIK, Halil, “The Ottoman Economic Mind and Aspects of The Ottoman Economy”, **The Economic History of The Middle East**, Ed. M.A. Cook, London, 1970, p.208-209.; İNALCIK, Halil, “The Policy of Mehmed II Toward The Greek Population of Istanbul and The Byzantine Buildings of The City”, **Dumbarton Oaks Paper**, Y.1969-1970, Vol.23-25, pp.239-240.

²¹ İNALCIK, Halil, “The Hub of The City: The Bedestan in Istanbul”, **The International Journal of Turkish Studies**, Vol:1, No:1, 1979-1980, p.10-11.

²² İNALCIK, “The Hub of The City”, p.13.

²³ ŞEN, s.175.

²⁴ ŞEN, s.181.

²⁵ ÜNVER, Süheyl, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastanelerinin Bir Kısımına Dair”, **Vakıflar Dergisi**, sy: 1, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1938, s.17.; KÖPRÜLÜ, “Hukuki Mahiyeti”, s.13.; KUNTER, s.106.

²⁶ KUNTER, s.107-108.

olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki zamanında başta Osmanlı padişahları olmak üzere tüm yöneticiler tarafından başlatılan vakıf kurma ve bir takım kamusal hizmetlerin bu kurumlar aracılığı ile gördürülmesi anlayışı, zamanla gelişmiş ve özellikle 18.YY öncesi ve sırasında yerel gruplara mensup aile üyeleri dini veya hukuki hizmetlerin görülmesinde daha etkin roller üstlenmişlerdir.²⁷ Vakıfların bu etkinliği merkezi yönetimlerin de ilgisini çekmiş ve zaman zaman bundan yararlanılarak iktidarın otorite sınırlarının genişletilmesi için de kullanılmıştır.²⁸ Böylece vakıflar çok boyutlu toplumsal bir birleştiricilik görevi de görmüştür. Vakıf malları, müsadere edilemeyip kullanım amacı değiştirilemediği için siyasal ve yönetsel müdahalelerin dışında kalmış, bu yüzden en kötü dönemlerde bile birer “istikrar unsuru” olmuşlardır.²⁹

Vakıf sisteminin yararları kadar zararları, hatta imparatorluğun son dönemlerinde çöküşün sebeplerinden biri olduğu da iddia edilmektedir. Buna göre vakıf sistemi, 15. YY'dan itibaren bir takım suiistimaller ile karşılaşmış, vergi muafiyetlerinden ve miras sisteminin olumsuzluklarından kurtulmak için tesis edilen aile vakıfları ile bir bozulma yaşanmıştır. Özellikle imparatorluğun düşüş döneminde pek çok mülk ve arazinin özel mülkiyetten çıkartılarak aile vakıf mal varlığı haline getirildiğini, böylece bu tür mal varlığının devlet tarafından el konulması veya kullanılmasının önüne geçildiğini, bunun da devletin zayıflamasında önemli etken olduğunu ifade etmektedir.³⁰ Bu durum 16.YY'dan itibaren özellikle 17.YY'da devlet hazinesi üzerinde olumsuz etkiler doğurmaya başlamıştır.³¹ Hatta 18.YY'da bu tür aile vakıflarının oranının % 80-90'lara ulaştığı belirtilmektedir.³² Fakat Köprülü, aile vakıflarının olumsuz etkileri olduğunu kabul etmekle beraber, bunların devlete ait arazilerin haksız yere temlikî şeklinde gerçekleştirilen büyük vakıflar kadar zararı olmadığını kanaatindedir.³³ Yine Köprülü ve Kunter, sadece vakıfların vergiden kurtulmak veya malların zaman zaman müsadere edilmesi tehdidinden korunmak için oluşturulduğu iddialarını, ‘yapıcı ve yaratıcı bir karakter’ taşıyan vakıfları gereği gibi değerlendiremeyen dar bir izah tarzı olarak görmektedirler.³⁴

19 ve 20. YY'larda vakıf sisteminin eleştirdiği noktalar iki ana konuda odaklanmaktadır. Bunlar; vakıfların özel teşebbüsü engellediği ve ‘tembel veya parazit’ bir sınıf oluşturduğu ve ekonomik anlamda taşınmaz mal varlıklarının belli ellerde toplanarak bunların (dolayısıyla servetin) dolaşımının engellendiği şeklinde özetlenebilir. Köprülü, bu eleştirilerden

²⁷ HOURANI, Albert, “The Changing Balance of Power in The Eighteenth Century”, **A History of The Arab Peoples**, <http://coursesa.matrix.msu.edu/~%7Efisher/hst373/readings/hourani.html> (Erişim Tarihi: 04.02.2003).

²⁸ KURAN, p.20.

²⁹ ŞEN, s.181.

³⁰ İNALCIK, Halil, “The Ottoman Decline and Its Effect Upon The Reaya”, **Aspects of The Balkans: Continuity and Change**, Eds: Henrik Birnbaum and Speros Vryonis, Jr., The Hague, 1972, p.351-352.

³¹ KÖPRÜLÜ, “Hukuki Mahiyeti”, s.26.

³² KURAN, p.25-27, 40. Yazar, aile vakıfları ile sırf hayır amacına yönelik kurulmuş vakıfların ekonomik fayda-zarar analizini de yapmaktadır.

³³ KÖPRÜLÜ, “Hukuki Mahiyeti”, s.29.

³⁴ KUNTER, s.106.; KÖPRÜLÜ, “Hukuki Mahiyeti”, s.1, 25.

ikincisine vakıfların taşınmaz malların Müslümanların elinden çıkmasını zorlaştırarak “müstemelekecilerin colonisation siyasetlerine dini mahiyette engel olduğu” şeklinde bir tespitte bulunmaktadır.³⁵ Ayrıca vakıf sistemine yöneltilen eleştirilerin özellikle 19.YY ile birlikte dile getirilmiş olmasını haksız bularak, böylesi sosyal kurumların belli bir dönem ile değerlendirilmek yerine geçmişteki başarılarının gözden kaçırıldığını vurgulamaktadır.³⁶ Kanaatimce de vakıf sisteminin yararlarını görmezden gelerek tamamen zararlı olduğunu belirten görüşler yanlıştır. Vakıfların her birinin önemli birer sosyal kurum oldukları ve etkinliklerini yakın zamana kadar, varlıklarını ise halen sürdürmekte oluşları unutulmamalıdır.

3. MEDRESELER

3.1. Medrese ve Tarihçesi

Medrese ise sözlük anlamıyla ‘ders yapılan yer’ demektir. Bu kurumlar “Osmanlı İmparatorluğu’nun üniversiteleri (olmuşlardır).”³⁷ Gelişen eğitim sistemi içinde medreselerin, “batı üniversitelerinden önce doğ(duğu)” da kabul edilmektedir.³⁸

Tarihsel olarak Müslümanlıkta mescit ve camilerde başlayan ve ardından disipline edilen eğitim-öğretim faaliyetleri, dört halife döneminden sonra Emevi ve Abbasi dönemlerinde önemli gelişim sağlamış, Abbasi halifesi Ebu Cafer (752-774) tarafından Bağdat’ta yaptırılan Darü’l-hikme ile başlayan kurumlaşma, değişik coğrafyalarda farklı adlar altında ve uzun süre devam etmiştir.³⁹ İbadethane dışında bir öğretim kurumu kurulması zorunlu hale gelince hem öğrencilerin, hem de öğreticilerin birlikte kullanabileceği ve barınabileceği uygun yapı ve kurumlar oluşmuştur. Yani önceleri belli bir binası ve programı olmayan medreseler, zamanla önce binaya sonra düzenli programlara kavuşmuşlardır. Ardından farklı adlar altında ve bir anlamda farklı uzmanlık alanlarında yaşanan kurumsallaşma ile birlikte ‘Medrese’ kurumu doğmuştur.⁴⁰

³⁵ KÖPRÜLÜ, “Hukuki Mahiyeti”, s.24.

³⁶ KÖPRÜLÜ, “Hukuki Mahiyeti”, s.30.

³⁷ ADIVAR, Abdülhak Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s.6.

³⁸ ÜLKEN, Hilmi Ziya, “Cumhuriyet Devri 50 Yıllık Türk Eğitim”, **50.Yıl**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. No: 117, Ankara, 1973, s.48. Yazara göre Ortaçağın ilk üniversiteleri medreselerdir. / TEKELİ, Sevim; KAHYA, Esin; DOSAY, Melek; DEMİR, Remzi; TOPDEMİR, H.Gazi; UNAT, Yavuz, **Bilim Tarihi**, 2.Bası, Doruk Yayınları, Ankara, 1997, s.118. Her ne kadar yazarlar, medreseyi “Müslümanlığı kabul eden Türklerin eğitim kurumu” olarak adlandırmış olsalar da, daha önce farklı adlar altında kurumun var olduğu bilinmektedir.

³⁹ AKGÜNDÜZ, s.237-238.; HOURANI, (04.02.2003). Farklı coğrafyalardaki benzer yapılanmaya örnek, sadece Kahire’de Osmanlı egemenliği döneminde yükseköğretim seviyesinde eğitim öğretim veren medrese sayısının yaklaşık 20 oluşudur.

⁴⁰ AKGÜNDÜZ, s.237-238.; ATAY, Hüseyin, “Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnameler”, **Vakıflar Dergisi**, 100. Yıla Armağan, sy:13, VGM. Yay. Ankara, 1981, s.172-173.

Medreselerin tamamen İslam medeniyetine özgü bir kurum olmadığı; aynen vakıflar için olduğu gibi Budist Viharaları veya Sasani'lerin Cundişapur Enstitüsü, veyahut eski Yunan'daki Odessa Okulu gibi felsefe okullarından doğduğu yönündeki iddialar doyurucu değildir ve medrese modelinin oluşumunu açıklamaya yetmemektedir. Önceki medeniyetlerden, çevre kültürlerden etkilenilmesi kaçınılmaz olmakla birlikte medrese modelinin özgünlüğü açıktır.⁴¹ Kaldı ki, Medrese geleneğinin Selçuklu ve öncesi dönemden miras alınmadığı bir an için kabul edilse bile bunun bir zaafiyet değil bir üstünlük olduğu da söylenebilir. Çünkü “kültür aşırı etkileşimlerle çevrelen bünye(lere) aktarılan düşünce ve davranış kalıpları, (güçlü toplumsal bünyelerde) doğrudan değil (hep) bir dönüştürme süreci” ve sıkı bir seçime tabi tutulmuşlardır.⁴²

Bunun yanında İslam toplumlarında sürekli ve sistematik eğitim geleneği olmadığı, İslam dünyasından bilim adamı yetişmediği, yetişenlerin ise çok özel ve kişisel çabalar ile yetiştirildiği, hatta medreselerin kurulmasının bile bir sistematik getirmediği iddiası⁴³ da tarihi gerçeklere tamamen terstir.⁴⁴ Çünkü İslami düşüncenin disipline edildiği dönemlerle birlikte eğitim kurumları da oluşmaya başlamıştır. Doğuda İslam medeniyeti altın çağlarını yaşarken, aynı dönem Batı dünyasında, 7.YY'dan 12. hatta 13.YY'a kadar sürecek olan ve ‘Ortaçağ’ olarak adlandırılan uzun ve karanlık bir döneme girilmiştir. Belki bunun bir istisnası olarak Bizans gösterilebilir.⁴⁵

11.YY'da Türk toplumunda Müslümanlığı topluca kabul eden ilk Türk devleti Karahanlılar ile eğitim sistemi yeniden ele alınmış ve medreseler gelişmeye başlamıştır. Özellikle Buhara ve Semerkant, dönemlerinin büyük ilim merkezleri haline gelmiştir. Gazneliler döneminde ise bugünkü İran, Hindistan ve Afganistan çevresinde büyük eğitim-öğretim kurumları kurulmuştur.⁴⁶ Hatta 10.YY'da ‘Harran’ bölgesinde kurulmuş olan büyük bir medreseden bahsedilmektedir.⁴⁷ Medreselerin sayıları hızla artarken, aynı zamanda dönemin en ünlü bilginleri davet edilerek medreselerin buldukları şehirler de birer ‘cazibe merkezi’ haline gelmişlerdir.⁴⁸

Ayrıca bu dönemde medreselerin nitelik ve niceliklerinin artması, daha çok siyasal-mezhepsel çekişme ve çatışmaların yaşanıyor olması yüzünden daha da büyük önem taşımaktadır. Doğal olarak bu gelişme,

⁴¹ AKGÜNDÜZ, s.234-235.

⁴² AKGÜNDÜZ, s.14.

⁴³ YILDIRIM, Cemal, **Bilim Tarihi**, Remzi Kitabevi, 4.Bası, İstanbul, 1994, s.70.

⁴⁴ Le GOFF, Jacques, **Ortaçağda Entellektüeller**, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yay. İstanbul, 1994, s.102. Ortaçağda bile uzun süre Avrupa'daki eğitim kurumlarında bir sistematik bulunmamaktadır.

⁴⁵ AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)**, 4.Bası, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 1993, s.44.; KAFADAR, Osman, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Vadi Yay. Ankara, 1997, s.19-20.

⁴⁶ GÜL, s. 3-4.; AKYÜZ, s.19, 21.; KOÇER, Hasan Ali, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s.5.

⁴⁷ BAYRAM, Sadi, “Sağlık Hizmetlerimiz ve Vakıf Gureba Hastahanesi”, **Vakıflar Dergisi**, sy:14, VGM. Yay. Ankara, 1982, s.102.

⁴⁸ GÜL, s. 4.

medreselerin devlet veya saray teşkilatı ile olan görece özerklik ve bağımsızlıklarını tartışma konusu yapmış, fakat medreseler vakıflar sayesinde öncelikle akademik özgürlüklerini koruyacak şekilde devlet desteğinin sürmesini de sağlamışlardır.⁴⁹ Bu desteğin ardındaki en önemli etken; medreselerin o dönemde yaşanan mezhep kavgalarında, temsil ettikleri Sünni öğretinin savunulmasında önemli roller üstlenmiş olmalarıdır.⁵⁰ Burada medreselerin resmi ideolojiyi temsil etmesi veya oluşturmasından değil, tersine resmi ideoloji haline getirilmeye çalışılan Mutezili, Şii ve Batini öğretilere karşı Sünni öğretinin geliştirilmesindeki başarısından söz edilebilir. Ayrıca medreselerin doğrudan devlet tarafından finansmanı yerine vakıf kaynaklarına dayalı olarak kurulup varlıklarını sürdürdükleri gerçeği de unutulmamalıdır.⁵¹ Zaten medreseler, son dönemlerine kadar içsel ve dışsal bütün entrika ve baskılara rağmen “sivil niteliği”ni koruma yönünde büyük ölçüde başarılı da olmuştur.

Selçuklular ile birlikte medreseler sadece büyük şehirlerde bulunan değil, ülkenin her tarafına yayılmış ‘örgün eğitim kurumları’ haline gelmişlerdir. İlk Selçuklu medresesi 1040’ta Nişabur’da Tuğrul Bey tarafından yaptırılmış, Alpaslan döneminde ise 1067’de Bağdat’ta Nizamiye Medreseleri kurulmuştur.⁵²

Büyük Selçuklulardan sonra Moğol istilası ile yaşanan bir ara dönemin ardından medreselerin kurumsal gelişimi, Anadolu Selçukluları, beylikler ve özellikle Osmanlı Devleti tarafından devam ettirilmiştir.⁵³ Aynı dönemde Batı ile ilişkiler yaşanmaya başlanmış, bunun sonucunda yaşanan etkileşim sayesinde 13.YY’da Bologna, Salerno, Padua ve Paris’te ilk üniversiteler kurulmaya başlanmıştır.⁵⁴

Selçuklunun en büyük mirasçısı olan Osmanlı Devleti, medrese sistemini günün şartlarına göre yeniden tanımlamış, geleneklerine uygun fakat özgün boyutlar katmış ve ilk Osmanlı medresesi Orhan Bey tarafından

⁴⁹ AKGÜNDÜZ, s.239.

⁵⁰ GÜL, s. 5.; KÖPRÜLÜ, “Hukuki Mahiyeti”, s.13.; BALTACI, Cahit, **XV ve XVI. Asırda Osmanlı Medreseleri (Teşkilat-Tarih)**, İrfan Matbaası, İstanbul, 1976, s.7-8.; AKYÜZ, s.40.; OKTAY, Ayla, “Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretimin Tarihsel Gelişimi”, **Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun 62.Yıldönümü Dolayısıyla Türkiye’de Eğitim Birliği Reformu Semineri (3 Mart 1986)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı II, İstanbul Üniversitesi Yay. No: 3436, İstanbul, 1987, s.117.

⁵¹ AKGÜNDÜZ, s.241.

⁵² AKYÜZ, s.38-39.; ÜLKEN, s.48.; TEKELİ ve diğerleri, s.118.; TURAN, Osman, **Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Boğaziçi Yay. İstanbul, 1993, s.56.; SAKAOĞLU, Necdet, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul 1993, s.16.; AKGÜNDÜZ, s.239.; GÜL, s. 10.

⁵³ KÖPRÜLÜ, “Hukuki Mahiyeti”, s.14, 19.; AKYÜZ, s.56.; KOÇER, s.9-10.; OKTAY, s.116-117.; GÜL, s. 14.

⁵⁴ Le GOFF, s.86, 91.; KAFADAR, s.20, 29-31.

İznik'te 1330-1331 tarihinde 'Orhaniye Medresesi' adıyla kurulmuştur.⁵⁵ Bundan sonra gelen padişahlarda kendi adlarına vakıf şeklinde yeni medreseler ve külliyeler kurmuşlardır. Bu arada sayıları hızla çoğalan medreselerin 14.YY sonu ve 15.YY başında sınıflandırılmaya çalışıldığı görülmektedir.⁵⁶ Osmanlı, fethettiği yeni yerlere taşıdığı başkentine (önce Söğüt, ardından İznik, Bursa, Edirne ve son olarak İstanbul) hem kentin, hem de devletin büyüklüğüne yaraşır medreseler kurmuştur. Bir anlamda Osmanlı politik olarak başkentlerini her anlamda gelişimin her zaman öncüsü olarak kullanmıştır.⁵⁷ Buralarda kurulan kurumlar dönemlerinin eğitim-öğretim alanındaki 'akademik mükemmeliyet merkezleri' haline gelirken, gerek Selçuklu, gerekse daha önceki dönemlerden kalan medreseler de ihmal edilmeyerek kurumsal ve akademik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁵⁸

İstanbul'un fethinden hemen sonra Fatih, şehrin "İslami karakteri"ni göstermesi ve Müslüman halkın dini görevlerini yerine getirmesini sağlaması bakımından, bir cami ve bunun etrafına da çeşitli hayır kurumlarını yani vakıflar tarafından yürütülecek hizmetlere ait kurumları yerleştirmiştir. Bu kurumların tüm giderleri vakıflar tarafından karşılanmaktadır. Vakıflara tahsis edilen tüm malların gelirleri, toplumun sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının giderilmesinde kullanılmıştır.⁵⁹ Bu anlamda ilk önce Zeyrek Medresesi olarak bilinen bir medrese oluşturulmuş, daha sonra Ayasofya bünyesinde Ayasofya Medresesi açılmıştır.⁶⁰ Bu uygulama ilk görünüşte dinsel özgürlüklere açık bir müdahale gibi görünse de, yapılan tespitler bunun tersini ortaya koymaktadır. Öyle ki fethedilen şehirlerde "cizye" karşılığı orada yaşayan herkesin tüm hak ve özgürlüklerinin olduğu gibi devlet tarafından koruması gerekmektedir. Bu anlamda hem İslam Hukukuna, hem de Osmanlı 'Örfi' Hukukuna uygun bir şekilde padişahlar, Ortodoks Kilisesini her zaman korumuşlar, şehrin Yunan halkına karşı herhangi bir

⁵⁵ BERKİ, Ali Himmet, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", *Vakıflar Dergisi*, S. V, s.127-128.; UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı, AKDITYK*. TTK Yay. Ankara, 1988, s.1-2.; ADIVAR, s.15-17.; AKYÜZ, s.52, 55.; HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK. Yay. VII. Dizi, Sa.127, Ankara, 1991, s.115-116, 129-130.; ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Yayınevi Yok, Isparta, 1997, s.102-103.; KAZICI, Ziya, *İslami ve Sosyal Açıldan Vakıflar*, Marifet Yay. İstanbul, 1985, s.58, 126.; AKGÜNDÜZ, s.17, 187-188, 221, 243, 248-249, 251.; GÜL, s. 34, 36, 37-57. Yazar İstanbul'un fethine kadar bu 3 medrese dışında 68 büyük medrese daha tespit etmiştir.; İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Osmanlı Bilimine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı*, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay. C:8, s.17.; KAHYA, Esin, "Osmanlılardaki Bilimsel Çalışmalara Genel Bir Bakış", *Osmanlı*, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay. C:8, s.25.; TEKELİ ve diğerleri, s.118.; KOÇER, s.10.

⁵⁶ HALAÇOĞLU, s.118-119.

⁵⁷ İNALCIK, "The Ottoman Economic Mind", p.207-208.

⁵⁸ GÜL, s. 34.

⁵⁹ İNALCIK, "The Hub of The City", p.1-2.

⁶⁰ AKGÜNDÜZ, s.254.; GÜL, s.34, 58-59.; AKYÜZ, s.57.; İNALCIK, "The Policy of Mehmed II", pp.244, 247-248. Ayasofya bir 'Padişah Vakfiyesi'dir ve İnalçık'a göre Ayasofya'nın vakıf haline getiriliş tarihi 1456 yılıdır.

ayrımcılık uygulamamışlardır.⁶¹ Sadece Yunan halkına değil, diğer tüm azınlıklara da aynı uygulama yapılmıştır.

Osmanlı medreselerindeki köklü değişim ve büyüme tamamen vakıf niteliğindeki ‘Fatih Medreseleri’ veya ‘Külliyesi’ ile başlamıştır.⁶² Fatih’ten sonra yine başta İstanbul’da olmak üzere bizzat Kanuni tarafından pek çok medrese kurulmuştur. Bunların en önemlisi 1550-1556 yıllarında inşa edilen ‘Süleymaniye Medreseleri’ veya ‘Külliyesi’dir. Fatih Külliyesi’nden farklı olarak bu kurumun bünyesinde Darü’t-tıp (Tıp Fakültesi) ve Darü’l-hadis (daha çok bir İlahiyat Fakültesi ve Fıkıh-Hukuk Fakültesi) adıyla anılan iki medreseye daha yer verilmiştir. Bu kurumdaki farklılık, okutulan konuların ağırlığına göre bir “ihtisaslaşma”nın sağlanmış olmasıdır.⁶³

Osmanlı toplumunun her alanında yaşanan duraklama ve gerilemeye bağlı olarak eğitim alanında da durgunluk ve ardından çöküş yaşanmıştır. Medreseler başta olmak üzere diğer eğitim kurumları, özellikle vakıf kurumunun bozulmasına paralel olarak fonksiyonlarını kaybetmeye başlamış, ıslah çabaları da yeterli olamamıştır.⁶⁴ 18.YY’dan itibaren çöküş hissedilmeye başlanmış, ıslah girişimleri de gidişatı engelleyememiştir. Tanzimat ile birlikte tamamen kendi haline terkedilen medreseler yerine, Batı

⁶¹ İNALCIK, “The Policy of Mehmed II”, pp.236-237, 239, 241, 248-249. Bunun en açık göstergesi, 1477 tarihli Kadı Muhileddin’e ait nüfus sayımıdır. Sayıma göre; İstanbul’da Müslüman hane sayısı 8.951, Ortodoks Yunanlı hane sayısı 3.151; Galata bölgesinde Müslüman hane sayısı 535, Ortodoks Yunan hane sayısı ise 592’dir. Diğer milletlere mensup hane sayısı ise toplam olarak 3.095’tir.

⁶² TEKELİ ve diğerleri, s.119. Külliye, daha çok kütüphane, hastane, yatakhane, yemekhane, hamam, misafırhane ve caminin bulunduğu bugünkü deyimle kampus veya üniversite sitesi şeklinde kompleks bir yapı olarak nitelendirilmektedir. Hatta külliye içinde yer alan ‘Darü’ş-Şifa’ hem hastane, hem de tıp eğitiminin yapıldığı bir birim olarak kabul edilmektedir. Bir eğitim kurumu olarak külliyelerde, Sıbyan mektebinden en üst akademik çalışmaya kadar bütüncül bir eğitim öğretim imkanı sunulmaktadır.; AKGÜNDÜZ, s.255-256. 1471’de açılan Fatih Medreseleri içinde; 8 medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, Darü’ş-Şifa, imaret, han, hamam gibi üniteler ve her bir ünite için ayrıntılı düzenlemelere sahip vakfiyeler bulunmaktadır.

⁶³ UZUNÇARŞILI, s.33-35.; HALAÇOĞLU, s.120.; İHSANOĞLU, s.18.; ÜNVER, A. Süheyl, “Süleymaniye Külliyesinde Darü’ş-Şifa, Tıp Medresesi ve Darü’lakakire Dair (1557-1555 / 965-963)”, **Vakıflar Dergisi**, sy: 2, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1942, s.195.; TEKELİ ve diğerleri, s.119.; KOÇER, s.11-12.; AKYÜZ, s.58-59.; AKGÜNDÜZ, s.259-260.; OKTAY, s.118.; GÜL, s.14, 36.; ATAY, s.180.

⁶⁴ ZENGİN, Zeki Salih, “Osmanlı Medreselerindeki Gerilemenin Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Vakıflar Dergisi**, sy:26, VGM. Yay. Ankara, 1997, s.409.; KODAMAN, Bayram; SAYDAM, Abdullah, “Tanzimat Devri Eğitim Sistemi”, **150. Yılında Tanzimat**, Yay. Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, TTK. Yay. VII. Dizi, Sa: 142, Ankara, 1992, s.475.; OKTAY, s.119-120.; HATEMİ, Hüseyin, “19.Yüzyılda Medreseler”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, c.2, İletişim Yay. İstanbul, 1985, s.502-504.; AKYÜZ, s.71, 108-112.

modelinde ve finansmanı genel bütçeden karşılanan yeni okullar açılmıştır.⁶⁵ Bunlardan ilki Hendesehane (1734), ve Batılı anlamda ilk yüksekokul sayılan Mühendishane-i Bahri Hümayun (1773)dur.⁶⁶

Medreseler için son bir hamle olarak Abdülmecit ve II.Abdülhamit dönemlerinde geniş çaplı düzenlemelere girilmiş, fakat bunlar da geç kaldığı için sonuç vermemiş⁶⁷, II.Meşrutiyet döneminde çıkarılan bir iki düzenleme ise katkı sağlayamamıştır. Son olarak Kurtuluş Savaşı sırasında TBMM hükümetince 1921 yılında Medaris-ı İlmiye Nizamnamesi çıkarılmış ve medreselerde yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiş, öğretim programlarına din, hukuk ve sosyal bilimler ile fen bilimleri konuları eklenmiş ama sonunda 3 Mart 1924'te çıkartılan 430 sayılı 'Tevhid-ı Tedrisat Kanunu' ile hem medreseler kapatılmış, hem de vakıfların bağlı bulunduğu Şer'iyye ve Evkaf Bakanlığı kaldırılarak bu kurumların varlıklarına son verilmiştir.⁶⁸ Her ne kadar medreseler 16.YY sonundan itibaren başlayan bozulmanın önüne geçememiş olmakla birlikte, varlıklarını İmparatorluğun sonuna kadar korumuşlardır. Uzun süre eğitim sisteminde iki önemli kurum olarak yarıştığı Enderun (Saray Okulu) ise kendinden önce kapanmıştır.⁶⁹

3.2. Osmanlı Yönetim Teşkilatı İçinde Medreseler

Osmanlı yönetim teşkilatı, farklı konular için merkezi ve adem-i merkezi unsurları üretebilen, devletin hükmettiği coğrafi alanın büyüklüğüne uygun bir esneklik ve dönüşüm yeteneğine sahip bir görünüm taşımaktadır. Öyle ki, örneğin 18.YY'da dahi imparatorluk içinde yer alan farklı grup ve etnik unsurların her biri, merkezi yönetim tarafından oldukça başarılı bir şekilde yönetilmişlerdir.⁷⁰ Ayrıca Osmanlı devlet-toplum ilişkilerinde oldukça yoğun olarak özerk elit grup ile kurumlar arasındaki işbirliğinin büyük önemi bulunmaktadır. Bu özerk durum, sadece toplum ile merkezi

⁶⁵ BARKLEY, Karen, **Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization**, Cornell University Press, Ithaca, 1994, p.45-46, 49-50.; DAVISON, Roderic, "The Advent of The Principle of Representation in The Government of The Ottoman Empire", **Beginnings of Modernization in The Middle East: The Nineteenth Century**, Eds. William R. Polk and Richard L. Chambers, University of Chicago Press, 1968, p.94-95.; ERGUN, Mustafa, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yay. Ankara, 1996, s.23, 325.; AKYILDIZ, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, Eren Yay. İstanbul, 1993, s.249-250.; KAFADAR, s.10.; AKGÜNDÜZ, s.261-262.; ZENGİN, s.409.; AKYÜZ, s.246-247.

⁶⁶ KODAMAN ve SAYDAM, s.475-476, 489.; AKYÜZ, s.53, 124-127.; BİLİM, Cahit Yalçın, **Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)**, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yay. No: 2, Eskişehir, 1998, s.284.; ÜLKEN, s.37-38.; İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **150. Yılında Tanzimat**, Yay. Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, TTK. Yay. VII. Dizi, S.142, Ankara, 1992, s.348, 355-356.; TEKELİ ve diğerleri, s.137-138.; KOÇER, s.6, 25-26, 28, 32, 34, 229.; OKTAY, s.124.; KAFADAR, s.73-75.; TEKELİ, İlhan, "Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, c.2, İletişim Yay. İstanbul, 1985, s.456-457.; ÖZTÜRK, Nazif, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. No: 144, Ankara, 1995, s.4.

⁶⁷ ZENGİN, s.409. / ERGUN, s.325.

⁶⁸ AKYÜZ, s.247-248, 283, 285.; AKGÜNDÜZ, s.263-264.; ZENGİN, s.409.; OKTAY, s.120.

⁶⁹ OKTAY, s.116, 120-123.

⁷⁰ HOURANI, (04.02.2003).

yönetim arasında yaşanmamış, farklı niteliklere sahip geniş Osmanlı coğrafyası içindeki yerel yönetim anlayışına da yansımıştır. Örneğin dinsel ve etnik azınlıklar kendi iç işleri başta olmak üzere pek çok konuda özerk bir yapıya sahip olmuşlardır. Böylesi bir yapılanmanın varlığını sürdürebilmesinin teminatı da hukuk sistemi yani adalet olmuştur.⁷¹

Medreselerin ilk örgütlenmesini oluşturan resmi düzenleme, Fatih medreselerinin 'eğitim tüzüğü' olarak nitelendirilen 'Kanunname-i Ehl-i İlim' (Kanun-i Örfiye-i Osmani-i Talebe-i Ulum)dir. Bu düzenleme ile medreseler 6 kademeli 'akademik model' şeklinde örgütlenmiş, diğerleri de buna göre yeniden düzenlenmiştir.⁷² Yine Fatih'e ait olan 'Teşkilat Kanunnamesi'nde (Kanunname-i Ali Osman) ilmiye bürokrasisi için ayrıntılı hükümler yer almaktadır.⁷³

Süleymaniye medresesinin kurulması ve ardından çıkarılan 'Kanunnameler' ile Osmanlı medreselerindeki "akademik yapı" bir anlamda yeniden oluşturulmuştur. En önemli değişim, tüm ülkedeki medreselerin yönetsel ve akademik yapılanmasında önceleri sembolik nitelik taşıyan Şeyhü'l-İslamlık makamının etkin hale getirilmesidir. Yeni düzenleme ile birlikte Osmanlı eğitim teşkilatının başında Şeyhü'l-İslamlık makamı yer almaktadır. Uygulamada Şeyhü'l-İslam, eğitim kurumları üzerindeki daha çok 'vesayet denetimi' şeklinde nitelendirebileceğimiz yetkisini 'Ders Vekili' denilen ve medrese kökenli yardımcılar aracılığı ile kullanmıştır. Dolayısıyla Şeyhü'l-İslamlık ve ona bağlı Ders Vekaleti ile Rumeli ve Anadolu Kazaskerlikleri medreselerin üst kurumları, taşradaki eyalet, sancak ve kaza hakimlikleri (kadılar) ise gözetim ve denetim ile yetkilendirilmiş ara kurumlar olarak belirlenmektedir. Buna göre; tümü vakıf niteliğine sahip olduğu için medreselerin doğrudan yönetim yetkisi eskiden olduğu gibi müderrisler ve vakıf mütevellilerine, denetim ve gözetim yetkisi de yerel müftülere bırakılmaktadır.⁷⁴ Her ne kadar uygulama, kurumun niteliği gereği özerk statüleri gözetilerek yerine getirilmiş olsa da medreselerin Şeyhü'l-İslamlığın otoritesi altına alınmış olması ilk zamanlarda akademik olarak etkinliğini etkilememiş, fakat zamanla siyasi gelenek ve iktidarla yakın ilişkiye girmeleri sivil niteliklerinde bir kısım olumsuzluklara yol açmıştır.⁷⁵ Bu durum sonraları "doğrudan devletin eğitim ve öğretim sorumluluğunu kabul etmesi sonucunda (medreselerin) devlet eliyle kurulan kurumlar olmamakla birlikte, müderrislerinin atanması, işleyişlerinin denetlenmesi

⁷¹ BARKLEY, p.25-26, 27-29, 30, 31, 45.

⁷² Fatih, medreselerin teşkilatlandırılması ile ilgili olarak Vezir Mahmut Paşa, Molla Hüsrev ve Ali Kuşçu'yu görevlendirmiş, Karamani Mehmet Paşa da Fatih adına bir kanunname hazırlayarak ulema ile devlet görevlileri arasındaki ilişki ve dereceler belirlemiştir. Buna göre medreselerin sıralama şu şekildedir; a) Haşiye-i Tecrid (Yirmili) Medreseleri, b) Miftah (Otuzlu) Medreseleri, c) Kırklı Medreseleri, d) Hariç (Ellili) Medreseleri, e) Dahil (Altmışlı) Medreseleri f) Sahn-ı Seman Medreseleri. UZUNÇARŞILI, s.11.; GÜL, s. 34-35.; İHSANOĞLU, "Osmanlı Bilimine Toplu Bir Bakış", s.17-18.; ÜNAL, s.103.; HALAÇOĞLU, s.118-119, 121-122.

⁷³ ATAY, s.175-176.; AKGÜNDÜZ, s.256.

⁷⁴ AKYÜZ, s.58-59, 94.; KOÇER, s.14.; AKGÜNDÜZ, s.259-260, 305.; GÜL, s.36.

⁷⁵ AKGÜNDÜZ, s.260.; HATEMİ, s.501-502.

devlet görevlileri aracılığı ile gerçekleştirilen kurumlar” haline gelmeleri ile sonuçlanmıştır.⁷⁶

Fatih dönemi başta olmak üzere, Kanuni dönemine kadar merkezi yönetim, güçlü yapısı ile çevreyi oldukça sıkı bir şekilde kontrol etmiştir.⁷⁷ Bu kontrollü yönetim tarzı, bir anlamda eğitim kurumları için de geçerlidir. Yukarıda görüldüğü üzere bu kurumlar için de sınıflandırmalar, ayrıntılı düzenlemeler çıkarılmıştır. Özellikle Sultan Süleyman dönemi her anlamda tam bir ‘kodifikasyon’ dönemi olmuştur.⁷⁸ Fakat 17.YY’da Batıdaki gelişmelerin etkisi ile Osmanlı devlet ve toplum yapısı, klasik dönem uygulamalarından uzaklaşarak değişime ayak uydurmaya çalışmış, bu bağlamda merkezde kurumsal olarak devlet-toplum ilişkileri ve Osmanlı hukuk sistemindeki denetim ilişkisi daha akışkan ve esnek bir hal almaya başlamıştır.⁷⁹

Osmanlı uygulamasında önemli bir yer tutan ‘İlmiye Sınıfı’ yani ‘Ulema’nın sahip olduğu bir takım ayrıcalıklar sayesinde öğretim faaliyetleri oldukça özgür ve özerk bir şekilde yürütülmüştür.⁸⁰ Medrese merkezli eğitim sisteminin en önemli ögesi müderrislere genel olarak ‘ulema’ yani ‘alimler’ denilmektedir. Bugünkü anlamda eğitim kurumlarındaki öğretim elemanları olan müderrisler, en başta eğitim-öğretim faaliyetlerinden sorumlu bulunmaktadır. Bunun dışında medreselerle ilgili her türlü akademik yönetim yetki ve sorumluluğu da müderrislere aittir. Başlangıcından 16 ve 17.YY’a kadar medresedeki bir öğretim kadrosuna atanmak için çok önemli niteliklere sahip olmak ve bir çok aşamadan geçmek gerekmektedir. Üstelik öğretim elemanlarının üst düzey medreselerde görev alabilmeleri için ilk derece medreselerden başlanarak yukarıya doğru kendi yeterliliklerini bir anlamda kanıtlayarak yükselmeleri gerekmektedir.⁸¹ Osmanlı medreselerinde görevli öğretim elemanlarının vakfiye şartlarına göre düzenli ders vermeleri gerekmektedir.⁸² Medreselerde görevlendirilen müderrislerin atamaları önceleri kurucular ve mütevellileri tarafından yapılırken, sonraları ‘Divan’ tarafından yapılmaya başlanmış, 16.YY sonlarından itibaren de yüksek rütbeli müderrislerin tayinleri Şeyhü’l-İslam’a bırakılmıştır. Medreselerde görev yapan müderrislerin görevden alınmaları hali ancak kanunlara açıkça aykırı davranış ve beyanın varlığı hali ile sınırlandırılmış ve çoğu vakıf medreselerinde böylesi bir durumda azletme yetkisi vakıf mütevellisine tanınmıştır.⁸³

⁷⁶ OKTAY, s.119.

⁷⁷ BARKLEY, p.31.

⁷⁸ BARKLEY, p.31-32.

⁷⁹ BARKLEY, p.24.

⁸⁰ AKYÜZ, s.63-65. Bu ayrıcalıklardan en önemlilerinin hapsedilememe ve idam edilememe olduğu, fakat az da olsa idam edilen ulema üyesi (örneğin Molla Lütüfi) bulunduğu belirtilmektedir.; BARKLEY, p.40-41. Yazar ‘ilmiye sınıfı’nı padişahın kontrolünde ve kendi hiyerarşisi olan yarı özerk bir bürokratik aygıt olarak tanımlamaktadır.

⁸¹ UZUNÇARŞILI, s.45, 55-58, 63.; İPŞİRLİ, Mehmet, “Osmanlı Uleması”, **Osmanlı**, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay. C:8, s.71-72.

⁸² HALAÇOĞLU, s.122.

⁸³ HALAÇOĞLU, s.123-124, 135.

Klasik dönem Osmanlı uygulamasında hem yargı, hem de eğitim işlerini yürüten 'İlmiye' sınıfının başı durumundaki Şeyhü'l-İslam, uzun süre kamu bürokrasisinden ayrı ve görece özerk bir konumda görev yapmış, doğrudan yasama ve yürütme sürecine⁸⁴ katılmayan, daha çok yargısal ve akademik bir otorite olarak karar ve uygulamaları denetlemiştir. Fakat 16.YY sonlarından itibaren hem görevlerindeki artış, hem de makamı temsil edenlerin günlük siyasete girmeleri söz konusu yargısal ve akademik özerkliği zedelemiştir.⁸⁵ Aslında imparatorluk içinde çoğu zaman Ulema hem denge unsurlarından biri, hem de dengede tutulması gereken güçlerden birisi olarak görülmüştür.⁸⁶ Bu anlamda 1876 Anayasası, Osmanlı ulemasının otorite ve gücünü zayıflatan bir belge olarak görülmektedir.⁸⁷

Bu arada medreselerde görev yapan öğretim üyelerinin fikri hürriyetleri, genellikle toplumda egemen olan siyasal düşüncelerin üzerinde tutulmuş ve geniş bir serbestlik içinde öğretim yapmalarına imkan verilmiştir. Siyasal iktidarlar ile ulema arasında sürdürülen denge ve istikrar politikası, özellikle medreselerin çöküş dönemi ile tersine dönmüştür. Ama en azından bozulmanın başlamasına kadar, görece devlet yönetiminde görev almaktan kaçınan bir ulema tipi söz konusudur. Bu durum belki Şeyhü'l-İslam'ın yönetim birimi olarak kabulü ile sona ermiş kabul edilebilir. 16.YY'nın ortalarından itibaren başlayan kurum içi bozulma ve kendini yenileyememe yüzünden olası olumlu gelişmelere kurum içinden tepki veren bir anlayışın doğmasına yol açmıştır.⁸⁸

Medreseler, batıdaki yükseköğretim kurumları karşısında Ortaçağ boyunca, özellikle 15.YY'a kadar, bu güç kaybına rağmen Batıya karşı üstünlüğünü korumayı başarmış, fakat 17.YY'dan itibaren Batıdaki bilimsel gelişmeler karşısında hem kurumsal, hem de bilgi birikimi açısından geri kalmışlardır.⁸⁹ Aslında medreselerde devletin hem güç, hem de büyüklük açısından zirvede olduğu dönemlerde bile bir takım yetersizliklerin yaşandığı görülmektedir, Öyle ki Kanuni dönemi ve sonrasında yaptırılan medreselerin

⁸⁴ Şeyhülislamın divana üye olmadığı dönemlerde ilmiye sınıfının (ve yargının) en üst makamı olarak Kazaskerler, divanda yer almışlar, 18. YY'a kadar eğitim sistemi üzerindeki kısmi yetki ve sorumluluklarıyla yürütme faaliyetlerine katılmışlardır. AKGÜNDÜZ, s.69.

⁸⁵ AKGÜNDÜZ, s.59, 142.

⁸⁶ HOURANI, (04.02.2003).

⁸⁷ DAVISON, p.98.

⁸⁸ AKYÜZ, s.52, 66-67.

⁸⁹ İHSANOĞLU, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", s.336-337, 343, 358-359, 389.; ORTAYLI, İlber, "İlber Ortaylı İle Söyleşi", Ekrem S. Aram'ın Söyleşisi, **Düşünen Siyaset Dergisi**, y:1, Mart-1999, sy:3, s.24-25.; ZENGİN, s.401. Osmanlı aydınları ve kurumları tarafından Batıdaki özellikle savaş teknolojisi, madencilik, coğrafya ve tıp gibi konulardaki gelişmeler, önceleri küçümsenmiş, önemli olduğu anlaşıldığında ise yeterince takip edilememiştir. Bunun yerine daha çok uygulamaya yönelik bilimsel eserler tercüme edilmiş, kaynak eserler ihmal edilerek 'Avrupa entelektüalizmi' kavranamamıştır. 17.YY sonlarından itibaren bilimsel ve teknolojik gelişmelerdeki hızlı artış, seçici izlemeyi de zorlaştırmış, gelişmelere gecikmeli ulaşılabilmiş, taklit edilmeye çalışılmış, üstelik uygulamada da pek çok başarısızlıklarla karşılaşmıştır. Bu tür başarısızlıkların ardından askeri alanda -yani savaşlarda- arka arkaya yenilgiler alınmaya başlanmıştır. Artık Batıyı takip etmekten değil sadece Batıya yetişebilmekten söz edilir olmuştur.

kuruluş esaslarını gösteren ferman ve kanunnamelerde, özellikle Fatih dönemi kural ve uygulamalarının gereği gibi yerine getirilmesi yönünde uyarılar bulunmakta, yanlış uygulama ve bozulmalara dikkat çekilmektedir. Fakat bir çok sorun geç tespit edildiğinden, zamanında tespit edilenler de yeteri kadar dikkate alınmadığından sorunlar çözümlenememiş, böylece gerek öğretim kadrosu, gerek eğitim-öğretim programı, gerekse teşkilatlanmadaki kurumsal bozulma ileri düzeylere ulaşmış ve çöküş engellenememiştir.⁹⁰

Medreselerin, son dönemlerinde eğitim programlarının yetersizliği ve tutuculuğuna ek olarak ayrıcalıklarının koruma konusunda halk ve yönetim üzerindeki nüfuzunu istismarı ve saraya karşı bir güç oluşturma çabaları, doğrudan bu kurumun gelişiminin önünde bir engel olarak görülmesine, fakat tasfiye edilmesinin sonuçlarından çekinildiği için de “medresenin dışında mektepler açma” yolunun tercih edilmesine yol açmıştır.⁹¹ Böylece Osmanlı eğitim sisteminde klasik eğitim kurumları ve Batı tarzı eğitim kurumları şeklinde ikili bir yapı ortaya çıkmıştır. Yerli okulların yanında gayrimüslim tebaya ait okullar ile yabancıların açtıkları okullar da düşünüldüğünde eğitim alanında büyük bir bölünmenin yaşandığı söylenebilir.⁹²

Medrese kurumunun kendisi, reforma ihtiyacı olduğunu ancak 20.YY başında II. Meşrutiyet ile kavrayabilmiş, 1909 yılında kendi kadrosunun da desteklediği ‘Medaris-i İlmiye Nizamnamesi’ çıkarılmıştır. Bu düzenleme ile medreselerde pilot uygulama anlamında Batı tarzı eğitim konu ve yöntemleri denenmiş ve fakat özellikle taşrada başarılı olunamamıştır.⁹³ Ardından 1914 yılında çıkarılan ‘Islah-ı Medaris Nizamnamesi’ ile ülke genelindeki bütün medreseler, ‘Darü’l-Hilafeti’l Aliyye Medresesi’ bünyesinde yeniden teşkilatlandırılmış, öğrenim süreleri yeniden belirlenmiş ve yabancı dil öğrenme zorunluluğu getirilmiş, hatta 1915 ve 1917 yıllarında

⁹⁰ ATAY, s.185.; KOÇER, s.1, 12-13.; AKGÜNDÜZ, s.20-21.; HATEMİ, s.502.; ERGUN, s.23.; HALAÇOĞLU, s.126-127.; UZUNÇARŞILI, s.67, 71.; ZENGİN, s.402-404, 406-407.; AKYÜZ, s.52, 66-71.; ADIVAR, s.111.; AYNİ, Mehmet Ali, **Daru’l-Fünun Tarihi**, Hazırlayan: Metin Hasırcı, Pınar Yay. İstanbul, 1995, s.32.; Katip Çelebi, Koçi Bey, Kocasekbanbaşı, Mustafa Ali gibi kişiler tarafından zamanında belirlenerek merkezi yönetime sunulan medreselerdeki bozulma ve çöküş ile ilgili tespitler özetle şunlardır: Öğretim programlarının dönemine göre yetersizliği, üstelik yetersiz programların bilgi aktarımı (nakilcilik veya şerhçilik) şeklinde uygulaması, yani ‘telif ve tedris’ denilen akademik araştırma-üretkenlik ve bunun öğretimi geleneğinin terk edilmesi, içe kapanma sonucu kendi toplumundaki kültürel ve ekonomik gelişmelerin yeterince izlenememesi, bilimsel unvan ve mevkilerin kurallara uyulmadan ‘rüşvet ve iltimas’ ile verilen birer rütbeyle dönüşmüş olması, akademik ilerlemenin kural dışı elde edilebilmesi, ilmiye mensupları ile diğer bürokratik kadro arasında büyük çekişmelerin doğmasına aynı zamanda kurumun sivil ve görece özerk statüsünü büyük ölçüde kaybedilmesi.

⁹¹ SHAW, Standford J. - SHAW, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II (Reform, Devrim ve Cumhuriyet : Modern Türkiye’nin Doğuşu, 1808-1975)**, Çev: Mehmet Harmancı, E Yay. İstanbul, 1983, s.77-78, 142.; AKGÜNDÜZ, s.261.; AKYÜZ, s.71, 108-112.; MANTRAN, Robert, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II, (XIX Yüzyılın Başlarından Yıkılışa)**, Çev: Server Tanilli, Cem Yay. İst. 1995, s.84.

⁹² KOÇER, s.6-7.; KODAMAN ve SAYDAM, s.476, 495.; OKTAY, s.128.; BİLİM, s.285-286.

⁹³ HATEMİ, s.505.; ERGUN, s.324-326, 337, 340-344.; AKGÜNDÜZ, s.262-263.; AKYÜZ, s.246-247.; OKTAY, s.120.

Nizamnamede değişiklikler yapılarak yeni birimler eklenmiştir. Osmanlı medreseleri son ıslah çabalarına olumlu tepkiler vermiş, hatta yeni açılan medreselerle değişime kısmen ayak uydurulabilmiş, fakat geç kalınmış olması, savaşlar ve siyasal karmaşa yüzünden bu düzenlemeler de kurumu kurtaramamıştır.⁹⁴ Görüldüğü üzere II.Meşrutiyet döneminde eğitim öğretim konusu yine en çok tartışılan konular arasında yer almış, fakat tartışmalar daha çok düşünsel ve cılız girişimler düzeyinde kalmıştır. Bu girişimlerden önemli olanı Evkaf Bakanlığı'nın dolayısıyla vakıfların elinde olan mekteplerin yönetimi Maarif Bakanlığı'na verilmesidir. Fakat eğitimin tek Bakanlık altında birleştirilmesinden çekinildiği için medreselere dokunulamamıştır.⁹⁵

4. VAKIF - MEDRESE İLİŞKİSİ VE VAKIFLARIN EĞİTİM YÖNETİMİNE KATKILARI

Osmanlı resmi ve sivil teşkilatlanması içinde geleneksel sınıflandırmada yer alan İlmîye sınıfı, Seyfiye-Mülkiye-Kalemiye şeklindeki sınıflar ile bir bütün oluşturmaktadır.⁹⁶ Bu bütünlüğü işlevsel kılan bunların bir bölümünün içindeki sivil toplum unsurları diyebileceğimiz kurumların varlığıdır. Bunlar daha çok geleneksel eğitim kurumları, Ahilik sistemi ve özellikle vakıf sistemine dayalı bir teşkilatlanma tarzı ile medreseler olarak görülmektedir.⁹⁷ Bu sınıflandırmanın yanında medreseler için de bir ayrıma gidilmiştir. Medreselerdeki bu sınıflama, sadece bu kuruma özgü bir ayırım değildir. Çünkü başkaca örneklerinden de anlaşıldığı üzere Osmanlı yönetim politikasında bu tür sınıflamalara sıkça rastlanmaktadır. En belirgin örneklerinden birisi de Ahilik sistemi (lonca teşkilatı) içindeki sınıflamadır. Bu tür bir uygulama kendi içinde bir hiyerarşi ve bunun doğal sonucu olarak ta içsel bir denetim sağlamaktadır.⁹⁸

Genel yönetim politikası; devlet hazinesine dair karar ve uygulamaların (bugün için makro ekonomik uygulamalar) doğrudan merkezi yönetim tarafından, adalet ve savunma gibi kamusal hizmetlerin hem merkezi yönetim, hem de yerel yönetim ve otoriteler tarafından, bunun dışında başta eğitim, sağlık, kültür gibi alanlardaki kamusal hizmetlerin sivil nitelikteki kurumlar tarafından yerine getirilmesine olanak sağlayacak tarzda teşkilatlandırılması şeklindedir. Merkezi veya yerel yönetim, sivil nitelikteki kurumların örneğin vakıfların, bu tür kamusal hizmetlerin görülmesi sırasında desteklenmesi, teşvik edilmesi ve denetlenmesi gibi görev ve sorumlulukları üstlenmektedir. Yani yönetim, sosyal nitelikteki kurumlara bu arada eğitim kurumlarına müdahale etmeyerek, özerk bir kamusal alan

⁹⁴ AKGÜNDÜZ, s.262-263.; HATEMİ, s.506-507.; AKYÜZ, s.246-247.; OKTAY, s.120.; ORTAYLI, s.27, 29.

⁹⁵ AKYÜZ, s.229-230.; KOÇER, s.3, 169-170.; OKTAY, s.132-136, 138.

⁹⁶ AKGÜNDÜZ, s.15.

⁹⁷ AKGÜNDÜZ, s.16.

⁹⁸ İNALCIK, "The Ottoman Economic Mind", p.218.

oluşmasına ve böylece kamusal hizmetlerin çoğunlukla vakıflar tarafından yürütülmesine izin vermiştir.

İşte bu noktada bugün ‘sivil toplum kuruluşu’ üst başlığı içinde değerlendirilen vakıflar, sosyo-ekonomik ve kültürel nitelikli kamusal hizmetlerin gerçekleştirilmesi görevini gönüllü olarak üstlenmekte, bu hizmetlerin finansmanını ise vakfın kuruluşunu gerçekleştiren kişi ya da kişilerin ‘hayır hizmetleri’ne tahsis ettikleri mal varlığı ve diğer gelirlerden sağlamaktadırlar. Bu hizmetler arasında sağlık, sosyal yardımlaşma gibi konular yanında eğitim de önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı uygulamasında uzun yıllar eğitim-öğretim faaliyetlerini bu düzlemde yürüten kurumlar olarak medreseler ve bunun dışındaki mesleki ve teknik eğitim kurumu olarak Ahilik sistemini yer almıştır.⁹⁹ Dolayısıyla Batıda 20. YY’da hayata geçirilen kitle eğitimi ideali başta Selçuklu medeniyeti olmak üzere Osmanlı uygulamasında başta medreseler olmak üzere diğer eğitim kurumları ile birlikte gerçekleştirilmiştir, denebilir.¹⁰⁰ Ayrıca kamusal bir hizmet olarak eğitim geniş halk kitlelerine ulaştırılması yani eğitim kurumlarının en ücra köşelere kadar götürülmesinde vakıf kurumu şeklinde örgütlenen medreselerin büyük önemi vardır.¹⁰¹ Hatta Osmanlı “Batıya açılışının her basamağında medrese geleneğini birer kültürel fetih aracı olarak vakıf anlayışı içinde yeni topraklara örneğin Yugoslavya’nın en uç noktalarına kadar götürmüştür.” Bu iktidarların eğitime olan duyarlı yaklaşımlarının somut bir göstergesidir.¹⁰²

Medreseler baştan beri vakıf kurumları olma niteliğini taşımışlardır. Buna devletin resmi bir girişimi gibi gözükken Nizamiye medreseleri de dahildir. Çünkü “başlangıçta devlet kasasından ayrılan para ile (başlanmış) olsa da medresenin vakıf halinde tescili, bu kurumlar üzerinde devlet adamlarının doğrudan tasarruf yetkisini (azaltmış) ve vakıf hukukunun hükümlerine tabi hale getirmiştir. Esasen vakfın temel espirisi de kişi veya kuruma ait taşınır ve taşınmazların halk yararına tahsisi yani sivilleştirilmesidir. Netice itibarıyla Nizamiye medreseleri ve (sonraki dönemlerde) devlet adamlarının yaptırdığı eğitim kurumlarının sivil insanlarınki gibi birer vakıf eseri olduğu” görülecektir.¹⁰³

Sivil nitelikli olarak eğitim faaliyetlerini sürdüren medreseler, vakıf sisteminin finansmanı ve mali yönetimde sağlanan imkanlar sayesinde yönetsel ve akademik özerkliklerini korumayı başarmışlardır.¹⁰⁴ Buna karşılık 13.YY Ortaçağ Avrupasında “entellektüellerin (üniversite hocaları dahil) keşiflikten ayrı düşünüldüğü andan itibaren özellikle şehirlerde maddi sorunlarla baş başa kaldığı görülmektedir. (Bir üniversite) hoca(sı) için (sadece) ücret veya kar (veren), öğrenci için burs veya yatak-yemek sağlayan

⁹⁹ AKGÜNDÜZ, s.96.

¹⁰⁰ AKGÜNDÜZ, s.17.

¹⁰¹ AKGÜNDÜZ, s.204.

¹⁰² AKGÜNDÜZ, s.252-253.

¹⁰³ AKGÜNDÜZ, s.484.

¹⁰⁴ AKGÜNDÜZ, s.199-200.

kurum bulunmamakta; ücret ya öğrencilerden ya da sivil iktidarlardan, burs ise özel bir koruyucunun bağışı veya bir kamu kuruluşunun veyahut siyasi iktidarın bir temsilcisinin bağışı (şeklinde) olabilir(mektedir).. (Üniversite) hocalarının eğilimi, öğrencilerin ödedikleri ile geçinmek (ve böylece) iktidar, kilise, hatta koruyucu karşısında özgür olma avantajını bulmak -belki kaybetmemek”¹⁰⁵ için uğraşmaktadırlar.¹⁰⁶

Avrupa’daki uygulama karşısında Anadolu’da kurulan medreselerin tümü birer vakıf kurumu ve yazılı kaynakları durumundaki ‘vakfiyeleri’ büyük önem taşımaktadır. Çünkü çeşitli yönetsel ve hukuksal düzenlemelerin yazılı olduğu vakfiyelerde; medreselerdeki eğitim-öğretim faaliyetlerinin sürekliliği, öğretim elemanlarının maaşlarının karşılanması, öğrencilerin herhangi bir ücret ödmeden eğitim görmeleri, barınma ve yeme gibi asli ihtiyaçlarının vakfiyede gösterilen usul ve esaslar içerisinde elde edilen gelirlerden karşılanması, hatta öğrencilere burs veya maaş şeklinde gelir sağlanmasına dair hükümler yer almakta, ayrıca öğretim ile ilgili bir takım disiplin kuralları, bazen öğrenim süreleri, öğretim üyelerinden okutulması istenen derslere dair hükümler ile vakfedilen malların listesi dahi bulunmaktadır.¹⁰⁷

Osmanlı’nın son dönemlerinde vakıfların denetiminin bir bakanlık tarafından yerine getirilmesi, bu büyük finans kaynağının doğrudan istismarı, eğitim kurumlarına öğrenci alımlarında ‘popülist’ politikalar uygulanarak kontenjanın üzerinde öğrenci alımı, vakıf mütevellilerinin denetimsizlikten yararlanarak usulsüz harcamalar yapmaları, öğretim elemanlarının başka işlerle uğraşmaları gibi bir çok unsurun da genel olarak bozulmaya eklenmesi üzerine hem vakıf anlayışı, hem de buna dayalı özgün eğitim anlayışı çökmek durumunda kalmıştır. Fakat her şeye rağmen bu katkı gerçekten bir başarıdır.¹⁰⁸

Başlangıçta medreseler ile birlikte Osmanlıya özgü bir kurum olan ‘Enderun’ sistemi (Saray Okulu) Osmanlı Türk eğitim tarihine yaratıcı ve yeni bir sistem olarak önemli bir katkı sağlamıştır.¹⁰⁹ Bunların hukuki

¹⁰⁵ Le GOFF, s.124-125.

¹⁰⁶ ORTAYLI, Türk İdare Tarihi, s.20. Yazar haklı olarak zaten ortaçağın odak noktasının Akdeniz havzası ve Ortadoğu olduğunu belirtmektedir.

¹⁰⁷ KAFADAR, s.69-70.; AKGÜNDÜZ, s.280, 282-283, 294.; GÜL, s.13-14.

¹⁰⁸ AKGÜNDÜZ, s.146.

¹⁰⁹ AKGÜNDÜZ, s.17, 64, 77, 189, 198.; Doğrudan saray tarafından oluşturulan bir yapı içinde kendine özgü akademik ve yönetsel yapılanması olan Enderun, hem sarayın ve devletin ihtiyacı olan asker ve sivil yöneticilerini devşirmeler arasından bulup yetiştirmekte, hem de saray içinde Divan-ı Hümayun çalışmaları, protokol ve elçi kabulleri gibi yönetim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir tür yükseköğretim kurumudur. Başlangıcı II. Murat (1421-1451) dönemine giden Enderun mektebi, Fatih döneminde etkili olmuş, sonraları iç ve dış bozulmalar nedeniyle II. Mahmut (1808-1839) ve Abdülmecit (1839-1861) dönemlerinde reforma uğramış, sonunda ise 1 Temmuz 1909 tarihinde ortadan kaldırılmıştır. MILLER, Barnette, “The Curriculum from her The Palace School of Muhammad The Conqueror”, <http://coursesa.matrix.msu.edu/%7Efisher/hst373/readings/miller1.html> (Erişim Tarihi: 04.02.2003).; BARKLEY, p.33-34. Barkley Enderun kurumu aracılığı ile bir tür ‘Osmanlılaştırma’ işlevinin sağlandığını vurgulamaktadır.

statülerine baktığımızda; Enderun okulunun resmi nitelik taşıdığı, buna karşılık medreselerin sivil niteliğinin ağır bastığı görülmektedir. Medreseler birer vakıf kurumu olarak finansmanlarını kendileri sağlayabildikleri için daha özerk bir yapılanma içinde olmuşlardır. Fakat ikisi de merkezi yönetimin düzenlemelerine bağlı olarak çalışmıştır¹¹⁰ Aralarındaki fark saraya olan bağımlılıkları ve kamuya açıklık derecelerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin medreseler herkese açık kurumlardır. Farklılıklarına rağmen bu kurumlar uzun bir süre bir bütünlük içinde çalışmışlardır.¹¹¹ Fakat imparatorluğun düşüşüne paralel olarak eğitim sistemi de seviye kaybetmiş, buna rağmen bir eğitim kurumu olarak Enderun “organizasyon pratiği” sayesinde en azından bir süre daha devam ettirebilmiş¹¹² fakat sonunda o da kapanmak zorunda kalmıştır.

Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde oluşturulan sağlam siyasal ve yönetsel birliğin ardından o güne kadar uygulanan geleneksel iktidar ilişkileri değişmeye başlamış ve Enderun kökenli ‘kul bürokrasisi’ öne çıkarılırken, medrese kaynaklı ulemaya kamu kesiminde sınırlamalar getirilmiştir. Bu uygulama devletin güçlü olduğu dönemlerde bürokrasi için bir istikrar getirmiş olduğu kabul edilse de, uzun vadede -özellikle medrese çıkışlı aydın ve bürokratların dışlanması ile devletin toplumuna yabancılaşması gibi- olumsuz sonuçlar doğurduğu kabul edilmektedir.¹¹³

Gerçekten eğitim kurumları, “doğası gereği sivil statüde bulunması gereken” kurumlardır. En önemli görevleri; değişen şartlara uygun olarak düşünce kalıplarını geliştirmek ve yeniden üretmektir. Bunu olumlu şekilde yerine getirebilmek için “sivil statüleri”ni korumaları gerekmektedir. Aksi halde devlete bağımlı veya karşı olmaları toplumsal düşüşe veya gerilime, “sosyal bünyede birbirini bütünlleyen değil, aşındıran karşıt” varlıklar haline gelmelerine sebep olmaktadır.¹¹⁴ Tıpkı medreselerin duraklama ve çöküş dönemiyle birlikte akademik araştırma ve üretkenlik ile eğitim öğretim faaliyetlerinde de önemli bir düşüş gözlemlendiği, ‘sivil statüsü’nde oluşan zaafiyet, sonuçta medreselerin eğitim faaliyetlerinde skolastizmi, siyasal ve yönetsel sisteme karşı da bağımlılığının arttığı dönemde olduğu gibi. Çünkü devletin güçlü olduğu dönemlerde “birer denge unsuru” ve “yaratıcı-itici dinamik güç” olan Enderun-Medrese arasındaki rekabet, duraklama ve çöküş dönemleri ile birlikte aşındırıcı-tutucu güçler haline gelmeleri ile noktalanmıştır.¹¹⁵

Bu kurumların her biri, birer sosyal kurum olarak ve bütünü gözden kaçırmadan incelenebilir ise Türk bilim ve eğitim hayatının güncel

¹¹⁰ AKGÜNDÜZ, s.189.

¹¹¹ AKGÜNDÜZ, s.189-191, 279.

¹¹² MILLER, (04.02.2003).

¹¹³ AKGÜNDÜZ, s.19, 77-78. ‘Kul bürokrasisi’ denilen ve Enderun çıkışlı kadroların tüm etkinliğine rağmen medrese sistemi ve ulemanın yönetsel sistemden tamamen dışlanamadığı ve nüfuzunun kırılmadığı görülmektedir. Hatta entellektüel tekelleri sayesinde, Enderun da dahil olmak üzere ‘düşünce dünyasının önemli bir beslenme kaynağı’ olmaya devam etmiştir.

¹¹⁴ AKGÜNDÜZ, s.46.

¹¹⁵ AKGÜNDÜZ, s.20-21.

sorunlarına farklı açılımlar getirmek ve bir anlamda kıyaslama yaparak net ve kalıcı çözümler üretmek mümkün olabilecektir.

5.VAKIF-MEDRESE İLİŞKİSİNİN HUKUKSAL ÇERÇEVESİ

İslam hukukunda tüzel kişilik olarak tanınan vakfın kuruluş, yönetim ve denetimi bir takım kurallara bağlanmıştır. Bunların başında vakfı kuranın iradesi yer almaktadır. Vakfiyeler ait olduğu medreselerin örgütsel yapısını oluşturan ve faaliyetlerini düzenleyen temel hukuki belgeler adeta bir “işletme tüzüğü” olarak, vakfedenin başvurusu ile hukukun vakfa ilişkin hükümlerine göre tek hakimli mahkemelerde ve şahitler huzurunda tescil edilip yürürlüğe girmektedir. Bu bağlamda medrese vakfiyelerinde genel olarak; vakfolunan mallar, bunun yönetim biçimi, harcamalar, vakıf yetkilileri ve sorumluları, ücretleri, kaynaklardan öğretim üyeleri ile öğrencilerin yararlanma biçimleri gibi maddi yönetime dair hükümler ile vakfın tescil ve tasdikini gösteren hakimin hükmü, mühür ve imzalar bulunmaktadır. Öğretim faaliyeti ile akademik faaliyetlere dair kesin hükümler bulunmamaktadır.¹¹⁶

Vakıfların yönetimi, doğrudan vakfeden ya da belirlenen şartlara göre tayin edilen ve ‘Nazır’, ‘Mütevelli’ gibi ünvanlara sahip kişi ya da kişiler tarafından yerine getirilmiştir. Osmanlı merkezi veya yerel yönetimlerinin kurulan vakıflar üzerinde genel bir denetim ve gözetim yetkisi vardır ve bu görev yerel Kadılar (hakimler) veya ‘Nakibler’ tarafından yerine getirilmiştir. Kamu yararının gerçekleştirilmesi amacıyla yönelik olarak vakıflar ikinci bir denetim mekanizması şeklindeki “Mezalim Divanı” tarafından da denetlenerek olası suiistimallerin engellenmesi hedeflenmiştir. Böylece denetim, vakıfların işletilmesi ve vakfiyedeki şartların yerine getirilmesi konusunda vakıf hukukunu uygulamak ve vakfın amaçlarından sapmasını önlemek üzere merkezi ve yerel düzeyde başta Şeyhü'l-İslam, Kazasker, Eyalet-Sancak ve Kaza Kadıları şeklinde örgütlenen İlmiye Bürokrasisi ve yargı organları ile gerçekleştirilmiştir.¹¹⁷

Vakfiyelerdeki şartlara uygun olarak medreselerin maddi yönetimleri doğrudan mütevellilerin inisiyatifine bırakılmış, bunların tüm işlemleri Kadı denetimine ve bazen onayına bağlı olarak yürütülmüştür. Külliye tipinde örgütlenmiş medreselerde ise maddi konuların yönetimi, genel mütevelliler ve müderrislerin de yetkilendirildiği komisyonlarca yerine

¹¹⁶ AKGÜNDÜZ, s.301, 349-350, 352, 480. Klasik Osmanlı asırları boyunca bu şekilde 1000’ni aşkın medrese vakfiyesi tanzim edilmiş, kapsamlı bir külliyyat oluşmuştur.; KUNTER, s.116.; YEDİ YILDIZ (04.02.2003).

¹¹⁷ KÖPRÜLÜ, “Hukuki Mahiyeti”, s.14, 16, 22. Padişahlar, çoğunlukla vakıflarının yönetimini ‘Sadrazam’ veya ‘Şeyhü'l-İslam’a bırakmışlardır.; KURAN, p.23-24.; AKGÜNDÜZ, s.100, 143, 204, 240, 252.

getirilmiştir. Bu yüzden medreseler, uyguladıkları eğitim kadar ortaya koydukları düzen sayesinde ayakta kalabilmişlerdir.¹¹⁸

Vakfiyeler ile öğrenci seçiminden, program tespiti ve eğitim pratiğine varıncaya kadar her konuda serbest bırakılan müderrislerin tam anlamıyla çalışma özgürlükleri de sağlanmıştır. Vakıf kurumlarında sağlanan mali özerklik sayesinde akademik özerklik güvence altına alınmıştır.¹¹⁹ Mali yönetimleri, mütevelliler tarafından gerçekleştirilirken, akademik yönden atamalar ilmiye bürokrasisinin mahalli temsilcisi kadılar tarafından teklif ve merkezi organların onayı ile gerçekleşmiştir.¹²⁰ Son dönem “vakfın çalışmalarını ve parasal kaynakların kullanımını izlemek üzere ihdas edilen Nazırlık statüsü, mali yönetim pratiğinde denetimi (vakfın doğasına aykırı bir şekilde) kurumsallaştırmış (bu merkezi denetimin) daha ileri adımı ise yenileşme hareketleri çerçevesinde ihdas edilen Evkaf-ı Hümayün Nezareti”nin kurulması olmuştur.¹²¹ Bu merkezileşmeyi getiren yeni düzenleme ile aslında hedeflenen; vakıflara ait gelirlerin toplanması ve eski vakıfların tamiri gibi sonuçlar elde etmek olmasına rağmen iki yönden olumsuzluk getirmiştir. İlki “vakıflara irad bulmak için getirilen gedik usulü”, diğeri ise “vakıf alım satımından alınan harçların vakıf hazinesine tevkifi usulünün suiistimalidir.” Böylece vakıf gelirleri tek elde toplanmakla birlikte, oluşturulan merkezi yönetimin “lüzumsuz derecede geniş kadroları(nım) masraflar(ına)” harcanarak “..bu yeni usulden beklenen fayda” sağlanamamıştır.¹²² Tanzimat döneminde Evkaf Nezareti “büsbütün perişan bir hale..” getirilmiştir.¹²³ Meşrutiyet döneminde bir kısım iyileştirme çabalarına karşın başarılı olunamamıştır.¹²⁴ Ardından Cumhuriyet döneminde 5 Haziran 1935 tarihli 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile ‘Evkaf Nezareti’ genel müdürlük şekline dönüştürülmüş ve Vakıflar Genel Müdürlüğü oluşturulmuş bulunmaktadır.

6. SONUÇ

Tarihsel birikimi büyük bir medeniyet havzasında, geçmişte görevlerini yerine getirerek tarihe mal olmuş kurumların günümüze olduğu gibi taşınmaları mümkün değildir. Fakat bir takım modeller tasarlanırken, geçmişin deneyimlerinden yararlanılabilir ve yararlanılmalıdır. Hukuk tarihi içinde önemli bir yere sahip model kurumların, başta tarihçiler olmak üzere

¹¹⁸ AKGÜNDÜZ, s.298, 479-480.; İNALCIK, “The Ottoman Economic Mind”, p.217-218. Yerel kadıların denetimi; sadece vakıflar üzerinde değil diğer başka kurumlar için de geçerlidir. Örneğin, esnaf birliği olan “Ahilik” kurumu (lonca) ve bu kurumdaki çeşitli işlemler için de yerel düzeydeki kadıların denetim ve onay yetkisi bulunmakta, böylece dışsal bir denetim sağlanmaktadır.

¹¹⁹ AKGÜNDÜZ, s.450, 486.

¹²⁰ AKGÜNDÜZ, s.204.

¹²¹ KÖPRÜLÜ, “Hukuki Mahiyeti”, s.23.; AKGÜNDÜZ, s.491-492.

¹²² KÖPRÜLÜ, “Hukuki Mahiyeti”, 23.

¹²³ KÖPRÜLÜ, “Hukuki Mahiyeti”, s.23, 24.

¹²⁴ KÖPRÜLÜ, “Hukuki Mahiyeti”, s.24.

herkes tarafından araştırılması ve üzerinde düşünülmesi gerekmektedir. Bu kurumlardan birisi de ‘vakıf’ kurumudur. Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerine kadar varlığını sürdüren, çöküş dönemine kadar ise en önemli eğitim kurumlarının başında yer alan ‘medreseler’, vakıf niteliği taşıyan kurumlar olarak Türk Yönetim Tarihi için önem taşımaktadır. Medreseler faaliyette buldukları dönem açısından, yönetsel ve ekonomik anlamda yönetsel ve ekonomik özerkliğe, farklı bir yapılanma ve denetim modeliyle de özgün bir akademik yapıya sahip kurumlardır.

KAYNAKÇA

1. ADIVAR, Abdülhak Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.
2. AKGÜNDÜZ, Hasan, **Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi (Amaç-Yapı-İşleyiş)**, Ulusal Yay. İstanbul, 1997.
3. AKYILDIZ, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, Eren Yay. İstanbul, 1993.
4. AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993’e)**, 4.Bası, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 1993.
5. ATAY, Hüseyin, “Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnameler”, **Vakıflar Dergisi**, 100. Yıla Armağan, S.13, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay. Ankara, 1981.
6. AYNİ, Mehmet Ali, **Daru’l-Fünun Tarihi**, Hazırlayan: Metin Hasırcı, Pınar Yay. İstanbul, 1995.
7. BALTACI, Cahit, **XV ve XVI.Asırda Osmanlı Medreseleri (Teşkilat-Tarih)**, İrfan Matbaası, İstanbul, 1976.
8. BARKLEY, Karen, **Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization**, Cornell University Press, Ithaca, 1994
9. BAYRAM, Sadi, “Sağlık Hizmetlerimiz ve Vakıf Gureba Hastahanesi”, **Vakıflar Dergisi**, S.14, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay. Ankara, 1982.
10. BERKİ, Ali Himmet, “Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı”, **Vakıflar Dergisi**, S.5, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara.
11. BİLİM, Cahit Yalçın, **Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)**, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yay. No.2, Eskişehir, 1998.

12. DAVISON, Roderic, “The Advent of The Principle of Representation in The Government of The Ottoman Empire”, **Beginnings of Modernization in The Middle East: The Nineteenth Century**, Eds. William R. Polk and Richard L. Chambers, University of Chicago Press, 1968.
13. ERGUN, Mustafa, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yay. Ankara, 1996.
14. GÜL, Ahmet, **Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Darü'l-Hadislerin Yeri**, Türk Tarih Kurumu Yay. VII.Dizi, S.152, Ankara, 1997.
15. HALAÇOĞLU, Yusuf, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK. Yay. VII. Dizi, S.127, Ankara, 1991.
16. HATEMİ, Hüseyin, “19.Yüzyılda Medreseler”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, İletişim Yay. İstanbul, 1985.
17. HOURANI, Albert, “The Changing Balance of Power in The Eighteenth Century”, **A History of The Arab Peoples**, <http://coursesa.matrix.msu.edu/%7Efisher/hst373/readings/hourani.html> (Erişim Tarihi: 04.02.2003).
18. İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Osmanlı Bilimine Toplu Bir Bakış”, **Osmanlı**, C.8, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay. Ankara, 1999.
19. İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, **150. Yılında Tanzimat**, Yay. Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, TTK. Yay. VII.Dizi, S.142, Ankara, 1992.
20. İNALCIK, Halil, “The Hub of The City: The Bedestan in Istanbul”, **The International Journal of Turkish Studies**, Vol:1, No:1, 1979-1980.
21. İNALCIK, Halil, “The Ottoman Decline and Its Effect Upon The Reaya”, **Aspects of The Balkans: Continuity and Change**, Eds: Henrik Birnbaum and Speros Vryonis, Jr., The Hague, 1972.
22. İNALCIK, Halil, “The Ottoman Economic Mind and Aspects of The Ottoman Economy”, **The Economic History of The Middle East**, Ed. M.A. Cook, London, 1970.
23. İNALCIK, Halil, “The Policy of Mehmed II Toward The Greek Population of Istanbul and The Byzantine Buildings of The City”, **Dumbarton Oaks Paper**, Y.1969-1970, Vol.23-25.

24. İPŞİRLİ, Mehmet, “Osmanlı Uleması”, **Osmanlı**, C.8, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay. Ankara, 1999.
25. KAFADAR, Osman, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Vadi Yay. Ankara, 1997.
26. KAHYA, Esin, “Osmanlılardaki Bilimsel Çalışmalara Genel Bir Bakış”, **Osmanlı**, C.8, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay. Ankara, 1999.
27. KAZICI, Ziya, **İslami ve Sosyal Açından Vakıflar**, Marifet Yay. İstanbul, 1985.
28. KOÇER, Hasan Ali, **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
29. KODAMAN, Bayram; SAYDAM, Abdullah, “Tanzimat Devri Eğitim Sistemi”, **150. Yılında Tanzimat**, Yay. Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, TTK. Yay. VII. Dizi, S.142, Ankara, 1992.
30. KÖPRÜLÜ, Fuad, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, **Vakıflar Dergisi**, S.1, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1938.
31. KÖPRÜLÜ, Fuad, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, **Vakıflar Dergisi**, S.2, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1942.
32. KUNTER, Halim Baki, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, **Vakıflar Dergisi**, S.1, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1938.
33. KURAN, Timur, **The Provision of Public Goods under Islamic Law: Origins, Impact, and Limitations of the Waqf System**, Center For Law, Economics and Organization Research Paper Series, Join M. Olin Foundation, University of Southern California Law School, Los Angeles, 2001.
34. Le GOFF, Jacques, **Ortaçağda Entellektüeller**, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yay. İstanbul, 1994.
35. MANTRAN, Robert, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II, (XIX Yüzyılın Başlarından Yıkılışa)**, Çev: Server Tanilli, Cem Yay. İstanbul, 1995.
36. MILLER, Barnette, “The Curriculum from her The Palace School of Muhammad The Conqueror”, <http://coursesa.matrix.msu.edu/%7Efisher/hst373/readings/miller1.html> (Erişim Tarihi: 04.02.2003).

37. OKTAY, Ayla, “Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretimin Tarihsel Gelişimi”, **Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun 62.Yıldönümü Dolayısıyla Türkiye’de Eğitim Birliği Reformu Semineri (3 Mart 1986), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı II**, İstanbul Üniversitesi Yay. No.3436, İstanbul, 1987.
38. ORTAYLI, İlber, “İlber Ortaylı İle Söyleşi”, Ekrem S. Aram’ın Söyleşisi, **Düşünen Siyaset Dergisi**, Y:1, S.3, Mart, 1999.
39. ORTAYLI, İlber, **Türk İdare Tarihine Giriş**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996.
40. ÖZTÜRK, Nazif, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. No.144, Ankara, 1995.
41. RUBAN, W., “Budhist Vakıflar Hakkında”, (Çev: Meliha Toprak), **Vakıflar Dergisi**, S.2, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1942.
42. SAKAOĞLU, Necdet, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İletişim Yay. İstanbul 1993.
43. SHAW, Standford J.-SHAW, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II (Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye’nin Doğuşu, 1808-1975)**, Çev: Mehmet Harmancı, E Yay. İstanbul, 1983.
44. ŞEN, Mustafa Lütfi, “Kültürümüzde Vakıf Kurumu ve Fonksiyonu”, **Türk İdare Dergisi**, Y.67, S.406, İçişleri Bakanlığı Yay. Ankara, 1995.
45. TEKELİ, İlhan, “Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, İletişim Yay. İstanbul, 1985.
46. TEKELİ, Sevim; KAHYA, Esin; DOSAY, Melek; DEMİR, Remzi; TOPDEMİR, H.Gazi; UNAT, Yavuz, **Bilim Tarihi**, 2.Bası, Doruk Yay. Ankara, 1997.
47. TURAN, Osman, **Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Boğaziçi Yay. İstanbul, 1993.
48. UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, AKDİTK**. TTK Yay. Ankara, 1988.
49. ÜLKEN, Hilmi Ziya, “Cumhuriyet Devri 50 Yıllık Türk Eğitim”, **50.Yıl**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. No.117, Ankara, 1973.

50. ÜNAL, Mehmet Ali, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Yaynevi Yok, Isparta, 1997.
51. ÜNVER, A. Süheyl, “Süleymaniye Külliyesinde Darüşşifa, Tıp Medresesi ve Darül’akakire Dair (1557-1555/965-963)”, **Vakıflar Dergisi**, S.2, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1942.
52. ÜNVER, Süheyl, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastanelerinin Bir Kısımına Dair”, **Vakıflar Dergisi**, S.1, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1938.
53. YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Place of the Waqf in Turkish Cultural System, <http://www.history.hacettepe.edu.tr/archive/waqfkultur.html> (Erişim Tarihi: 04.02.2003).
54. YILDIRIM, Cemal, **Bilim Tarihi**, Remzi Kitabevi, 4.Bası, İstanbul, 1994.
55. ZENGİN, Zeki Salih, “Osmanlı Medreselerindeki Gerilemenin Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Vakıflar Dergisi**, S.26, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay. Ankara, 1997.